

Вольга Русілка

*Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя П.М.Машэрава*

Мастацкая рэпрэзентацыя вобраза Элізы Ажэшкі ў сучаснай беларускай паэзіі

У культурнай гісторыі кожнага народа існуюць творчыя асобы, уплыў якіх на літаратурны працэс не спыняецца з заканчэннем жыццёвага шляху аўтара, а, як ні дзіўна, нават узмацняецца. Да такіх асоб па праву можна аднесці класіка польскай і беларускай літаратуры Элізу Ажэшку. З цягам часу перавыдаюцца і па-новаму пераасэнсоўваюцца крытыкай і літаратуразнаўствам мастацкія творы пісьменніцы, якія вывучаюцца ў школах і ВНУ, робяцца новыя пераклады, праводзяцца навуковыя канферэнцыі і літаратурныя экскурсіі, працуюць музеі Элізы Ажэшкі ў Гродне і Мількаўшчыне, яе проза рэпрэзэнтавана ў кінематографе і на тэатральнай сцэне. Творы Э. Ажэшкі працягваюць існаванне, у прыватнасці, і праз цытацыі, рэмінісцэнцыі, алузіі, іншыя шматлікія формы інтэртэкстуальнасці, шырока распаўсюджаныя ў сучаснай літаратуры. Расце і колькасць твораў-прысвячэнняў знакамітай пісьменніцы, што не можа не выклікаць даследчыцкую ўвагу і патрабуе пэўнага асэнсавання. Чаму менавіта творчасць гэтай пісьменніцы выклікае такую актыўную зацікаўленасць сёння?

У сувязі з глабальнымі выклікамі часу ў сучасным грамадстве выключнае значэнне набывае праблема пошуку шляхоў да ўзаемаразумення паміж народамі, дыялогу культур, які, у прыватнасці, адбываецца праз літаратуру. Яна змяшчае ў сабе агульначалавечыя гуманістычныя ідэалы і нацыянальную адметнасць, тая непаўторныя рысы, што ўзбагачаюць агульныя духоўныя набыткі. Прагрэсіўны рух па шляху вырашэння азначанай праблемы магчымы толькі праз дзейнасць таленавітых і адданых высокім ідэалам Асоб – такіх, як Элі-

за Ажэшка, *каралева польскай прозы і пакутлівай праўды* (Ф. Багушэвіч)¹, што ўздымала праблемы, важныя як для польскага, так і для беларускага грамадства канца XIX стагоддзя, у творах, дзеянне якіх адбываецца на беларускай зямлі з яе прыродай, укладам жыцця, звычаямі, мясцовым каларытам. Як зазначае Е. Лявонава ў артыкуле “Каралева жывога слова” (дарэчы, такую назву-рэмінісцэнцыю з Багушэвіча бралі ў розныя часы для сваіх артыкулаў пра Э. Ажэшку і В. Гапава, і У. Содаль), *усе важнейшыя праблемы жыцця польскага грамадства – цяжкае становішча сялянства, эканамічная і маральная дэградацыя шляхты, жаночае пытанне, нацыянальна-вызваленчая барацьба – знайшлі ўвасабленне ў кнігах Ажэшкі. Шматстайна прысутнічае ў яе творах Беларусь*². Письменніца, якую Г. Тычка справядліва называе *адной з самых знакамітых інтэлектуалак свайго часу*³, добра ведала беларускую мову, умела на ёй гаварыць і шырока ўводзіла народную гаворку, скарбы беларускага фальклору ва ўласныя польскамоўныя творы. Гэта была свядомая аўтарская пазіцыя – не толькі стварэнне нацыянальнага каларыту, а глыбокае разуменне народнага жыцця, суперажыванне гаротнаму і бяспраўнаму, але духоўна годнаму народу, што добра падкрэсліў у вершы “Яснавяльможнай пані Арэшчысе” яе сябар, паплечнік і вучань Францішак Багушэвіч: *А Ты, пані, смела / Заглянула ў хату / Усё зразумела / І нашаму брату / Працягнула руку / І сэрцам балела / Глядзеўшы на муку...*⁴. Творчы плён працы Элізы Ажэшкі – больш за дзвесце твораў: раманаў, апавесцяў, апавяданняў, нарысаў – належыць перадусім польскай літаратуры, аднак мае прамое дачыненне і да беларускай. Пра значэнне яе творчасці добра і вобразна сказаў Уладзімір Содаль: *Ажэшка, як ніхто да яе, апавядала свету пра беларусаў і Беларусь. Яна для нашага краю, як Гогаль для Украіны. Той быў сувязны паміж Украінай і Расіяй, а яна – між Беларуссю і Польшчай*⁵.

Вобраз Элізы Ажэшкі працягвае актыўна існаваць ў сучаснай беларускай паэзіі, і гэта сведчыць не толькі пра інтэлектуальную памяць,

¹ Э. Ажэшка, *Выбраныя творы*, уклад., прадм. і камент. В. Гапавай, Мінск 2000, с. 5.

² Е. Лявонава, *Каралева жывога слова*, “Роднае слова” 1996, № 6, с. 42.

³ Г. Тычка, “Прымі нашу дзяку...” *Штрыхі да партрэта Э. Ажэшкі*, “Роднае слова” 2001, № 6, с. 18.

⁴ Ф. Багушэвіч, *Творы*, Мінск 1987, с. 99.

⁵ У. Содаль, *Каралева жывога слова*, “Беларуская мова і літаратура ў школе” 1991, № 6, с. 70.

але і пра эмацыянальнае ўздзеянне асобы і творчасці выдатнай польскай пісьменніцы на сучасных беларускіх майстроў паэтычнага слова. Гэты вобраз набывае абагульнена канцэптуальнае значэнне, увасабляючы ў сабе ідэю высакароднага служэння ідэалам свабоды, роўнасці, вернасці сваёй Радзіме і беларускаму народу.

Паэтычнае асэнсаванне ролі і месца Элізы Ажэшкі ў беларускай літаратуры, пачатае Ф. Багушэвічам, годна працягнула Данута Бічэль, падкрэсліваючы ідэйна-мастацкую пераемнасць творчасці двух класікаў літаратуры:

Варшаўскі свет не раскусіў Арэшку –
Якой зямлі была яна дачка.
Так рызыкаўна стала на сумежку,
На градку пасадзіла Бурачка⁶.

У гэтых радках выдатна падкрэслена беларуская адметнасць і асаблівая значнасць дзейнасці польскай пісьменніцы для беларускай літаратуры. Праз выразна матываваныя метафары, у якіх абыгрываецца беларускае гучанне і сэнс прозвішча Ажэшкі, Д. Бічэль рэпрэзентуе грамадзянскую пазіцыю і чалавечыя рысы характару, што сапраўды былі ўласцівы Элізе – прынцыповай, непакорнай, рызыкаўнай. Пра тагачасны *варшаўскі свет*, чужы пісьменніцы па духоўнай сутнасці, Д. Бічэль гаворыць з яўным сарказмам.

Вобраз Э. Ажэшкі для Д. Бічэль невыпадковы, яму прысвечаны многія вершы (“На Арэшчыным ганку”, “Праменне дзён на вуліцы Ажэшка”, “Арэшка” і інш.). Сучасная паэтэса яўна шукае рысы сваёй духоўнай еднасці з выдатнай зямлячкай: *Ноч перайму на Арэшчыным ганку / рэхам апошняй далёкай сваячки*⁷. Таму так балюча ўспрымаюцца паэтэсай бяздомныя тлустыя качкі на самотнай Гараднічанцы, *дзікія душы ніякага роду*⁸, таму ўзнікае ў яе вершах вобраз *зруйнаванай вуліцы Ажэшка*⁹, як знак неразумення наступнасці з даўнім. Невялікі верш, у якім паралелі з лёсам Э. Ажэшкі-Гаспадыні асэнсоўваюцца ў філасофска-абагульненым сэнсе (*Я за жыццё гэты брук перайшла*¹⁰), мае незвычайна доўгую для верша і вельмі сім-

⁶ Д. Бічэль, Д. *Арэшка* // Персанальны сайт “Данута Бічэль”. – Рэжым доступу: sukvesse.narod.ru/index/0-6. – Дата доступу: 12.10.2016.

⁷ Д. Бічэль, *Снапок: выбраныя вершы*, Мінск 1999, с. 379.

⁸ Тамсама, с. 70.

⁹ Тамсама, с. 51.

¹⁰ Тамсама, с. 422.

валічную назву, сэнс якой падкрэсліваецца наўмысным выкарыстаннем толькі “вялікіх” літар: “ВОКНЫ ПЕДІНСТЫТУТА ЗАЎСЁДЫ ГЛЯДЗЯЦЬ У ВОКНЫ ЭЛІЗЫ АЖЭШКІ”. Так сцвярджаецца неабходнасць пераемнасці пакаленняў.

Што ж датычыцца Гродзенскага педінстытута (цяпер універсітэт), які сапраўды знаходзіцца насупраць дома-музея Э. Ажэшкі, то тут імя слыннай зямлячкі жыве ў паэтычным слове Алы Петрушкевіч і яе выхаванак – маладых паэтак Наталлі Шкут, Юліі Стрыжовай, Алесі Бяленік і інш., якія змясцілі вершы, прысвечаныя пісьменніцы, у зборніку “Літаратурная Гарадзеншчына ў постацах і лёсах” (Гродна 2009). Варта зазначыць, што А. Петрушкевіч творча сумяшчае паэтычнае асэнсаванне вобраза Э. Ажэшкі з навукова-краязнаўчым, яна – аўтар грунтоўных артыкулаў пра творчасць польскай пісьменніцы і яе месца ў сучаснай літаратуры рэгіёну.

Звяртаючыся да памяці слыннай зямлячкі ў вершы “Ты сярод нас”, гродзенскі паэт Мар’ян Дукса называе яе *чуйным сумленнем краю* і падкрэслівае духоўную адметнасць беларусаў, нашу неканфліктную шматканфесіянальнасць і нацыянальную талерантнасць:

Мы – хрысціянская суполка,
яе глыбокае злучэнне...
Ці беларуска ты, ці полька –
не мае спрэчнага значэння¹¹.

Паэт эмацыянальна сцвярджае значэнне гістарычнай спадчыны Э. Ажэшкі для роднага краю: *І без цябе няма Гародні, / з табой Гародня ажывае*¹².

Пра высокую грамадзянскую місію творчасці Э. Ажэшкі, якая пераканальна сцвердзіла, што *беларусы – не быдла, не хамы, / ім хапіла пагарды і слёз*, разважае ў вершы “Да 170-годдзя з дня нараджэння Элізы Ажэшка” Людміла Кебіч:

Ах, Эліза, шляхетная пані,
не было хіба іншых турбот? –
Кожны твор твой – да Бога літанне
за святы беларускі народ¹³.

¹¹ На нёманскай хвалі: літаратурны альманах, № 3, Гродна 2012, с. 17.

¹² Тамсама.

¹³ Тамсама, с. 23.

Шляхетнасць у дачыненні да асобы пісьменніцы – сінонім высакародства і духоўнай годнасці.

Вершы-прысвячэнні, асабліва напісаныя з нагоды юбілейных дат, вымагаюць пэўнай стылістыкі і вобразна-выяўленчых сродкаў: рытарычных пытанняў, зваротаў, узвышанай лексікі і інтанацыі. Імкнучыся разнастаіць свой верш, паэтка Алена Ручкая знаходзіць нечаканы ход: мадэльное сітуацыю, калі ў шарую гадзіну да дома Э. Ажэшкі ідзе вядомая польская пісьменніца Зоф'я Налкоўская (яна сапраўды жыла ў Гародні ў 1922–1927 гг.). Такі прыём дазваляе паразважаць пра лёс *самотніцы, якой душа балела / за гэты край ў змагарныя гады*¹⁴, зацікавіць чытача асобамі абедзвюх пісьменніц, стварыць нейкую асаблівую таямнічую, суцішаную і крыху самотную атмасферу далучанасці да высокіх ісцін:

Пастукайце ў акенца, як у вечнасць,
І голас адгукнеца з даўніны¹⁵

Яшчэ болей выразна выяўленае імкненне сказаць пра Э. Ажэшку сваё адметнае слова, якое не зблытаеш са сказаным раней, уласціва Але Нікіпорчык:

Я ж дачка краіны крыжоў...
Э. Ажэшка

Я – дачка краіны крыжоў
І кругоў
І крыгаў – Нёманавых
І зёлак – амаль што нябесных
сэрцаў вольных
і доляў цесных
бо інакш
ці стала б я
Перамогай¹⁶

Працытаваны цалкам верш робіць належнае ўражанне на чытача і арыгінальным эпіграфам, які выдатна характарызуе сутнасць творчасці пісьменніцы, і яго мастацкай інтэрпрэтацыяй, для якой аўтарка ўмела выкарыстоўвае разнастайныя прыёмы: смелую метафарыч-

¹⁴ Тамсама, с. 48.

¹⁵ Тамсама.

¹⁶ Тамсама, с. 44.

насць, багатыя эпітэты фальклорнага гучання, гукаліс, інверсію, паўторы, адсутнасць знакаў прыпынку. Невялікі па памеры верлібр канцэнтруе значны мастацкі сэнс, падключаючы чытача да нацыянальнай і сусветнай паэтычнай традыцыі.

Імкненне да паэтычнага эксперыменту заўсёды было ўласціва гродзенскаму паэту Юрку Голубу. Праз трапную мастацкую дэталю (*дымок эпохі ў доме Ажэшкі*) ён перадае значэнне творчасці пісьменніцы ў вершы “Камін ў доме Ажэшкі”, падкрэсліваючы яе аднасць з *сялян-камі жытнімі* і глыбіню разумення жыцця:

У гаспадыні мудры позірк,
У пані з мудрасцю тамы¹⁷.

Камін – адзнака шляхетных багатых дамоў, аднак у вершы ў ім жыве *агонь надзеі і касы* як сімвал непакоры і змагання (нагадаем, што ў паўстанні К. Каліноўскага актыўны ўдзел брала Э. Ажэшка). Асэнсоўваючы духоўны завет пісьменніцы, Ю. Голуб выказвае ўпэўненасць у яго дзейнасці і сіле: *Спытаць з надзеяй давялося: / – Маўчыць камін? / – Гудзе камін!*¹⁸

Акрамя найбольш частых вершаў-прысвячэнняў і лірычных маналогаў, у якіх вобраз Элізы праецыруецца на сённяшні дзень і ўласны лёс паэтаў, асоба і творчасць пісьменніцы знаходзяць мастацкае ўваабленне і ў такіх даволі рэдкіх для сучаснай беларускай літаратуры жанрах, як балада і паэма.

Прызнаным майстрам баладнага жанру ў беларускай паэзіі з’яўляецца Віктар Шніп. Яго “Балада Элізы Ажэшкі” напісана ў форме звароту да выдатнай пісьменніцы, якую паэт, выкарыстоўваючы прыём інтэртэкстуальнасці, называе *каралевай народнага слова*. Як калісьці Ф. Багушэвіч, сучасны паэт падкрэслівае духоўную блізкасць Элізы да простага людзінскага краю, якому яна *па крыві не чужая*, свабодалюбства, высакароднасць і вялікую ролю пісьменніцы ў беларускай гісторыі і культуры:

І ты, каралева народнага слова,
Збіраеш не золата, золата – тло,
А песні і казкі тутэйшаю мовай.
У мове тутэйшай жывое святло,

¹⁷ Ю. Голуб, *Сын небасхілу: вершы*, Мінск 1988, с. 51.

¹⁸ Тамсама.

Што дадзена Богам і не забярэцца
 Нікім і ніколі, бо тут – ёсць народ,
 І ён, хто тут свой, хто чужы, разбярэцца,
 Калі не цяпер, дык праз тысячу год¹⁹.

Балада В. Шніпа шчодра насычана мастацкімі дэталямі, якія надаюць твору гістарычны каларыт: *Магілы паўстанцаў, курганні дзядоў*. Пафаснасць удала адцяняецца эмацыйна насычанымі пяшчотнымі вобразамі *мілай сэрцу шляхетнай Гародні; гаючага бярозавага шуму*, па кантрасце з якімі балюча ўспрымаюцца карціны народнага гора, *слёзы і кроў, над якімі воўк вьё*. Апошнія радкі балады гучаць аптымістычна і жыццяцвярджальна:

Не будзе нідзе прыгажэйшага краю,
 Чым край,
 да якога спазнана любоў²⁰.

Цікавы факт літаратурнага жыцця – з’яўленне вялікага мастацкага твора пра Элізу Ажэшку, ліра-эпічнай паэмы гродзенскай паэтэсы Любові Русілка “Зямлі і людзям”, напісанай паводле мемуараў, пісьмаў і ўрыўкаў з твораў выдатнай польскай пісьменніцы.

У лёсах дзвюх жанчын – Элізы Ажэшкі і аўтаркі паэмы, якая нарадзілася на сто гадоў пазней, – нямала цікавых супадзенняў. Маленства і юнацтва Л. Русілка прайшло на радзіме Э. Ажэшкі, у вёсцы Мількаўшчына Гродзенскага раёна, а сям’я будучай паэтэсы займала адзін з пакояў вялікага панскага дома, які называлі “Ажэшчыным домам”, бо тут нарадзілася Эліза. Асоба Элізы Ажэшкі з дзяцінства хвалювала Л. Русілку, і яна, настаўніца-філолаг з адукацыяй двух класічных універсітэтаў, у 2005 годзе напісала і выдала паэму “Алея Элізы”, якая стала часткай апублікаванай ў 2013 годзе новай паэмы “Зямлі і людзям”. Твор, натхнёны ўспамінамі маленства, вызначаецца асаблівым пранікнёным лірызмам і ўсхваляванасцю. Мэта гэтай вялікай працы, якой папярэднічалі краязнаўчыя пошукі, знаёмства з аўтабіяграфіяй і мемуарамі Элізы Ажэшкі, выдадзенымі ў пачатку XX стагоддзя маскоўскімі выдавецтвамі “Русское богатство” і “Орион”, з навуковымі працамі Г. Тычкі, В. Гапавай, У. Содаля, А. Марціновіча, з гістарычнай літаратурай, – папулярызацыя жыцця і творчасці выдатнай

¹⁹ В. Шніп, *Проза і паэзія агню: вершы, аповесць, эсе*, Мінск 2010, с. 61.

²⁰ Тамсама, с. 61.

пісьменніцы, прызнанне ў любові да яе і да Радзімы, выказванне ўдзячнасці і павагі да асобы, якая пакінула значны след у гісторыі Беларусі і ў людскіх сэрцах.

Паэму Л. Русілкі можна назваць сур'ёзным гістарычным творам, таму невыпадкава на яе публікацыю ў часопісе “Польмя” першым адгукнуўся доктар гістарычных навук А. Русецкі, які адзначыў фактаграфічную аснову “Алеі Элізы”, багатую канкрэтыку твора і зрабіў вывад аб тым, што ён вызначаецца *глыбокім спасціжэннем жыцця і творчасці польскай пісьменніцы Элізы Ажэшкі (1842–1910), высокамастацкім афармленнем яе біяграфіі*²¹.

Змест паэмы найперш абумоўлены тым, што ў багатай польскамоўнай спадчыне Э. Ажэшкі ёсць выдатныя творы, дзе славуная пісьменніца адлюстравала жыццё беларускага сялянства ў 60–80 гадах XIX стагоддзя. Гэта апавяданні, сярод якіх першае – “Малюнак з галодных гадоў” (1866) і “Тадэвуш” (1885), аповесці “Нізіны” (1884), “Джурдзі” (1885), “Хам” (1889); нарысы “Людзі і кветкі над Нёманам” (1888–1892). Названымі творамі Э. Ажэшка, па сутнасці, першай паведаміла шырокаму свету аб тагачасным беларускім народзе, выказала яму, прыгнечанаму і абяздоленаму, павагу і спачуванне, раскрыла лепшыя чалавечыя якасці беларусаў.

Творчая задума аўтара паэмы – сцвердзіць, што Эліза Ажэшка, якая ў сваіх творах пра мінулае беларускага народа пакінула багатую духоўную спадчыну, заслужыла яго ўдзячнасць і пашану, а вядомасць твораў пісьменніцы сярод сучасных чытачоў варта падтрымкі і пашырэння. З гэтай мэтай Л. Русілка стварыла мастацкую біяграфію Элізы Ажэшкі і ажыццявіла сціслую паэтычную рэпрэзентацыю асноўных яе твораў.

Паэма складаецца з трох частак – “Алея Элізы”, “З Нёманам мілым” і “Гараднічанка”. Па агульным кампазіцыйным прынцыпе вызначана чатырнаццаць раздзелаў, якія пабудаваны з асобных, закончаных па ідэйным змесце, рытмічнай схеме і сродках мастацкай выразнасці кароткіх эцюдаў. Улічваючы аддаленасць прадмету апісання ў часе ды іншыя акалічнасці, да кожнага з раздзелаў даюцца прэзаічныя каментарыі. Яны прадстаўлены ў форме аўтарскіх разважанняў, паведамленняў, звернутых да ўяўнага чытача, звязаны паміж сабой і добра ўплываюць на знітаванасць раздзелаў і частак паэмы. Часам тое ці іншае тлумачэнне ўзбагачае чытача і новымі ведамі, якія дазваляюць лепш зразумець паэтычны тэкст.

²¹ А. Русецкі, *Велі гістарычнай біяграфіі*, “Маладосць” 2006, № 7, с. 128.

Вобраз Элізы Ажэшкі, яе маналог аб сваім жыцці і творчасці, што, пачынаючы з другога раздзела, гучыць на працягу ўсяе паэмы, трымае на сабе ўсю ўнутраную структуру твора. Цэласнасць кампазіцыі ўласціва і першаму раздзелу паэмы, заснаванаму на дыялогах, бо ўсе яны – пра Элізу ці з яе ўдзелам.

Асабліва выразна творчая задума Л. Русілка і майстэрства яе ўвааблення відаць пры параўнанні аўтабіяграфіі Э. Ажэшкі, якая была надрукавана ў зборніку “Русское братство” ў 1910 годзе, і адпаведнага тэксту паэмы, у якім расказваецца пра радасць ад першых творчых вопытаў пісьменніцы.

Аўтабіяграфія Элізы Ажэшкі

Я памятаю хвіліны, калі блакітнае
світанне, падаючы на мой стол,
рабіла святло лямпы, падобным да
святла грамнічнай свечкі.

Я ўскоквала, выбягала з дому,
адпраўлялася на палоску лугу.

У траве, расе пад лісцем дрэў,
нібы пазалочаных касымі
праменямі сонца, я стаяла,
хадзіла – бадзёрая, вясёлая,
перапоўненая радасцю жыцця.

Тэкст паэмы

Блакітнае світанне
Зноў падае на стол –
І свечкай лямпа стане,
Схаваецца ў прастор.

Ускокваю – і з дому.
На луг! Туды ўцячы!
І вось ніякай стомы
Ад працы і ўначы.

Раса ў траве і лісці
Ўжо золатам дрыжыць.
Мой новы дзень так блізка,
Як хочацца ў ім жыць!²²

Такія тэкстуальныя супадзенні, якія можна было б доўжыць, пераконваюць у тым, што Л. Русілка нідзе не адступае ад сваёй канцэптуальнай задумы: напісаць паэму паводле ўспамінаў самой пісьменніцы, зрабіць больш блізкім для чытача вобраз Элізы Ажэшкі і адначасова ўзвысіць, апаэтызаваць яго. Ідэйнай задуме адпавядае і змястоўнасць формы: прыведзены паэтычны ўрываек вызначаецца яркім рытмічным малюнкам, рытм энергічны, аптымістычны, лёгкі, ён перадае радасць ад мастацкай творчасці, ад маладосці; радкі кароткія, лаканічныя і насычаныя дзеяннем; рыфма гучная, змястоўная (світанне – стане, стол – прастор, уцячы – і ўначы). Асабліва ўзмацняецца эмацыянальна-вобразнае ўздзеянне гэтага ўрыўка паслядоўным выкарыстаннем аўтарскага інтанацыйнага кантрасту: папярэдні ўрываек,

²² Л. Русілка, *Зямлі і людзям: Паэма*, Гродна 2013, с. 41.

які перадаваў пакутлівыя развагі, разлад і супярэчнасці паміж побытам і творчасцю, напісаны ў зусім іншай і павольнай інтанацыі: *Год прайшоў, і праходзіць другі. / Гаспадарка ў знясілі. Даўгі...*²³ Калі ж дадаць, што кожны з суседніх чатырох урыўкаў напісаны сваім памерам, выбар якога інтуітыўна абумоўлены зместам, то становіцца відавочным ідэйна-мастацкая цэласнасць паэмы і майстэрства яе аўтара.

Другая частка паэмы “Зямлі і людзям” ахоплівае амаль дваццаць гадоў жыцця Элізы Ажэшкі ў Гродне. Трэцяя – дзесяць год дзевятнаццаціга стагоддзя і дзесяць год пачатку дваццатага. Сюжэтная знітаннасць трох частак абумоўлена храналагічнай асновай паэмы і адзіным скразным вобразам гераіні твора, пастаўленым ў цэнтр усіх падзей.

Цэласнасць і прадуманасць зместу падкрэсліваюць і эпиграфы ў пачатку кожнай часткі. *Дрэвы хаваюць таямніцы – расказваюць людзі*²⁴ – сцвярджае “Алея Элізы.” *І рэкі хаваюць таямніцы – расказваюць людзі*²⁵ – даводзяць часткі “З Нёманам мілым” і “Гараднічанка”.

У другой частцы паэмы аўтар на прарэдні план выводзіць творы Элізы Ажэшкі, стварае своеасаблівую мастацкую рэпрэзентацыю іх сучаснаму чытачу, кожны раз знаходзячы для гэтага адпаведныя сродкі выразнасці: ці то паведамленне самой пісьменніцы (раман “Марта”), ці меркаванне знаўцаў (“Меір Эзафовіч”), ці пісьмо сяброўцы (апovesць “Нізіны”), ці імправізацыя да заключнага эпизоду апovesці “Дзюрдзі”, ці характарыстыка *найпрыгажэйшага з герояў Э. Ажэшкі* (апovesць “Хам”).

Такое адметнае мастацкае прадстаўленне твораў выдатнай пісьменніцы, як і сама прысутнасць іх у паэме, абгрунтавана творчай задумай паэтэсы, якая прадугледжвае папулярнызацыю твораў Элізы Ажэшкі сярод сучасных чытачоў.

Аўтар паэмы пераконвае чытача, што Эліза Ажэшка з высокай патрабавальнасцю ставілася да якасці сваіх твораў: чатыры з дзесяці, напісаных у 1864–1869 гадах, яна спаліла, не задаволеная іх мастацкай вартасцю. З паэмы відаць таксама, як паважліва адносілася пісьменніца да літаратурнай крытыкі, чакала ад яе водгукаў на свае кнігі, прыслухоўвалася да заўваг.

У пісьменніцкім лёсе Элізы Ажэшкі было нямала і расчараванняў. Двойчы (у 1905 і 1909 гадах) яна вылучалася на атрыманне Нобелеў-

²³ Тамсама, с. 40.

²⁴ Тамсама, с. 19.

²⁵ Тамсама, с. 51.

скай прэміі, і кожны раз перавага аддавалася творам Генрыка Сянкевіча. Ды пісьменніца з годнасцю ўспрымала ўсё, і славу спазнала пры жыцці. Сваю ж творчую дзейнасць яна разглядала як службу радзіме: *Для радзімы і трэба – пішы*²⁶.

У паэме надаецца вялікая ўвага грамадскай дзейнасці Э. Ажэшкі і яе асабістаму жаночаму лёсу. Ён не песціў яе, ды і яна не часта пакаралася яго волі, а тварыла сваё жыццё сама, не заўсёды ўкладваючыся ў рамкі існуючай тады мадэлі жаночага прадназначэння. Не магла не адбіцца на асабістым лёсе Э. Ажэшкі яе барацьба за эмансipaцыю жанчыны ў сям'і і грамадстве. Яе жаночае сэрца адпаведна паказана ў паэме: яно добрае і пшчотнае, але і смелае, рашучае.

Эліза Ажэшка – асоба незвычайная, выключная па маштабе пісьменніцкага дару, дзейсная і самаахвярная, незалежная і свабодалюбівая. У паэме Л. Русілкі “Зямлі і людзям” яна паўстала перад чытачом яшчэ і велічнай. Такой вызначыла пісьменніцу яе вялікая духоўная спадчына. Зусім не выпадковым з’яўляецца факт напісання менавіта паэмы пра Элізу Ажэшку. Яна па самой сутнасці свайго жыцця, па сіле і значнасці характару тыповая паэмная гераіня. У планах Л. Русілкі – працяг паэтычнага асэнсавання творчасці польскай пісьменніцы, напісанне тэкста араторыі па паэме і лібрэта оперы па рамане Э. Ажэшкі “Над Нёманам”.

Урыўкі з паэмы Л. Русілкі перакладзены на польскую мову Яўгеніяй Кузьміцкай, твор выкарыстоўваецца ў афармленні музея Э. Ажэшкі, які ёсць у Мількаўшчыне.

Прыём паэтычнай рэпрэзентацыі твораў Э. Ажэшкі, выкарыстаны ў паэме Л. Русілкі, вызначае і спецыфіку верша А. Петрушкевіч “ПАВОДЛЕ НАВЕЛЫ ЭЛІЗЫ АЖЭШКІ “GLORIA VICTIS”, у якім паэтэса асэнсоўвае лёс паўстанцаў Каліноўскага і сцвярджае, што тым, *што за волю загінуў – пашана і слава*²⁷.

Такім чынам, у сучаснай беларускай паэзіі існуе дастаткова вялікая колькасць твораў розных жанраў (вершы-прысвячэнні, лірычныя маналогі, верлібры, балады, паэма), у якіх даецца мастацкае асэнсаванне жыцця і творчасці Элізы Ажэшкі. Яны напісаны пераважна яе землякамі, гродзенскімі паэтамі, для якіх вобраз выдатнай пісьменніцы

²⁶ Тамсама, с. 40.

²⁷ *Творчество Элизы Ожешко в эстетическом пространстве современности*: сб. науч. ст. / ГрГУ им. Я. Купалы; редкол.: С. Ф. Мусиенко (гл. ред.), Е.П. Нелепо (зам. гл. ред.) [и др.]; под научн. ред. С.Ф. Мусиенко, Гродно 2011, с. 379.

з'яўляецца сімвалам любові да роднага краю, шляхетнасці і дабрачыннасці. Для многіх аўтараў зварот да імя Элізы Ажэшкі – форма ўваблення ўласнага паэтычнага крэда і грамадзянскай пазіцыі, свярджэння гістарычнай пераемнасці і дзейнасці літаратурнай традыцыі.

ЛІТАРАТУРА

- Ажэшка Э., *Выбраныя творы*, уклад., прадм. і камент. В. Гапавай, Мінск 2000.
- Лявонава Е., *Каралева жывога слова*, “Роднае слова” 1996, № 6.
- Тычка Г., “*Прымі нашу дзяку...*” Штрыхі да партрэта Э. Ажэшкі, “Роднае слова” 2001, № 6.
- Багушэвіч Ф., *Творы*, Мінск 1987.
- Содаль У., *Каралева жывога слова*, “Беларуская мова і літаратура ў школе” 1991, № 6.
- Бічэль Д., *Арэшка* // Персанальны сайт “Данута Бічэль”. – Рэжым доступу: sukvesce.narod.ru/index/0-6. – Дата доступу: 12.10.2016.
- Бічэль Д., *Снапок: выбраныя вершы*, Мінск 1999.
- Бічэль-Загнетава Д., *А на Палессі: вершы і балады*, Мінск 1990.
- На нёманскай хвалі: літаратурны альманах*, № 3, Гродна 2012.
- Голуб Ю., *Сын небасхілу: вершы*, Мінск 1988.
- Шніп В., *Проза і паэзія агню: вершы, апавесць, эсе*, Мінск 2010.
- Русецкі А., *Вехі гістарычнай біяграфіі*, “Маладосць” 2006, № 7.
- Русілка Л., *Зямлі і людзям: Паэма*, Гродна 2013.
- Творчество Элізы Ожешко в эстетическом пространстве современности*: сб. науч. ст. / ГрГУ им. Я. Купалы; редкол.: С.Ф. Мусиенко (гл. ред.), Е.П. Нелепко (зам. гл. ред.) [и др.]; под научн. ред. С.Ф. Мусиенко, Гродно 2011.

STRESZCZENIE

REPREZENTACJA ARTYSTYCZNA OBRAZU ELIZY ORZESZKOWEJ WE WSPÓŁCZESNEJ POEZJI BIAŁORUSKIEJ

W artykule omówiono artystyczną specyfikę kreślenia obrazu klasyka literatury polskiej Elizy Orzeszkowej we współczesnej białoruskiej poezji. Eliza Orzeszkowa miała białoruskie pochodzenie i wywarła znaczący wpływ na historię i życie kulturalne obu narodów. Na podstawie analizy literaturoznawczej wierszy Danuty

Biczel, Aly Nikiporczyk, Jurki Gołuba, Wiktora Sznipa, poematu Lubowi Rusilki i dzieł innych autorów sformułowano wnioszek, że obraz Elizy Orzeszkowej ma dla literatury białoruskiej wartość koncepcyjną, zawiera ideę wierności korzeni ideałom wolności i sprawiedliwości społecznej. Ustalono, że utwory, w których pojawia się obraz Elizy Orzeszkowej, są zróżnicowane pod względem gatunku i rodzaju obrazu. Są to wiersze-inicjacje, poetyckie monologi pisarki, ballady i poemat. Reprezentacja artystyczna obrazu znanej pisarki nie byłaby możliwa bez szerokiego stosowania technik intertekstualności: cytowania, reminiscencji i aluzji, odwoływania się do dokumentacji historycznej, co wyróżnia przeanalizowane utwory współczesnych autorów.

Słowa kluczowe: dziedzictwo ideowo-artystyczne, konceptualny sens obrazu, narodowa odmienność, wiersze-dedykacje, poetycka reprezentacja utworów, podstawa dokumentalna.

S U M M A R Y

ARTISTIC IMAGE OF ELIZA OZHESHKOVA IN MODERN BELARUSIAN POETRY

The author of the article discusses artistic features in the image of Polish writer Eliza Ozheshkova in modern Belarusian poetry. Ozheshkova, who was of Belarusian origin, influenced the history and culture of both nations. The poems by Danuta Bichel, Ala Nikiporczyk, Jurka Golub, Viktor Shnip, Lubova Rusylki and other writers have been analyzed, which enabled to conclude that the image of Eliza Ozheshkova has conceptual value in Belarusian literature. It contains loyalty to the principles of freedom and social justice. The works in which the image of Eliza Ozheshkova appears are different in terms of genre and type. These are poems-initiations, a writer's poetic monologues, ballads and narrative poems. A variety of intertextual devices such as quotations, reminiscences, allusions, reference to historical documents have been employed.

Key words: idea-artistic heritage, conceptual meaning of the image, national distinctness, poems-dedications, poetic representation, historical documents.